

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

در آمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار

امید رضایی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران ۱۴۰۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

فروشگاه کتاب: خیابان کریم‌خان‌زند، بین قرنی و ایرانشهر، پلاک ۱۷۶ تلفن: ۸۳۱۷۱۹۲

درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار

مؤلف: امید رضایی

مدیر انتشارات: یدالله رفیعی

مدیر تولید و نظارت: سیدمحمدحسین محمدی

مسئول فنی: ربابه ابوطالبی

چاپ اول: ۱۳۹۰، چاپ دوم: ۱۴۰۰

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: گام اول

قیمت: ۶۷,۰۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

سرشناسه: رضایی، امید، ۱۳۴۹ -

عنوان و نام پدیدآور: درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار / تألیف امید رضایی.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۲۳۸ ص.: جدول، نمونه.

شابک: ۶۵۰۰۰ ریال: 978-964-426-493-1

وضعیت فهرست‌نویسی: فاپا

یادداشت: ص.ع. به انگلیسی: Omid Rezai . Introduction to Shari'a documents from

Qajar Iran .

یادداشت: کتابنامه: ص ۲۱۸ - ۲۲۱ .

یادداشت: نمایه.

موضوع: اسناد حقوقی -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۲ - ۱۳ ق.

موضوع: ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق. -- اسناد و مدارک

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رده بندی کنگره: ۱۳۹۰ د۴/۶ر/DSR۱۳۱۰

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۷۴۰۷۲

شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۴۰۷۰۶

فهرست

ط	فهرست جداول	.....
ک	فهرست تصاویر	.....
م	مقدمه چاپ دوم	.....
س	مقدمه چاپ اول	.....

بخش اول: تعاریف و کلیات

۲	۱-۱. معیار شناخت اسناد شرعی	.....
۴	۲-۱. رابطه باب‌های فقهی با اسامی اسناد شرعی	.....
۷	۳-۱. پیشینه توجه به اسناد شرعی	.....
۱۰	۱-۳-۱. قبل از پیروزی انقلاب	.....
۱۱	۲-۳-۱. بعد از پیروزی انقلاب	.....
۱۲	۴-۱. نگاهی اجمالی به اسناد	.....
۱۲	۱-۴-۱. مصالح سند	.....
۱۳	۱-۴-۱-۱. خط و قلم	.....
۱۴	۲-۴-۱-۱. مرکب	.....
۱۵	۳-۴-۱-۱. کاغذ	.....
۱۶	۲-۴-۱. رویه سند	.....
۱۶	۱-۴-۱-۲. متن	.....
۱۷	۲-۴-۱-۲. متمم	.....
۱۷	۳-۴-۱-۲. سجلات (/ تصدیقات)	.....
۱۸	۱-۴-۱-۳-۲. سجل وقوعی	.....

- ۱۹-۱-۲-۳-۲-۴-۱ ..... سجل اعترافی .
- ۲۰-۱-۳-۳-۲-۴-۱ ..... سجل شهود .
- ۲۰-۱-۴-۳-۲-۴-۱ ..... سجل مطابقه‌ای .
- ۲۱-۱-۳-۴-۱ ..... ظهريه .
- ۲۱-۱-۵-۱ ..... نکات سندشناسی .
- ۲۳-۱-۱-۵-۱ ..... در هامش .
- ۲۳-۱-۲-۵-۱ ..... نسخ همسنگ .
- ۲۴-۱-۳-۵-۱ ..... تجديد سند .
- ۲۴-۱-۴-۵-۱ ..... سوادى (/ سوادگيرى) .
- ۲۵-۱-۵-۵-۱ ..... سجعيابى .
- ۳۲-۱-۶-۵-۱ ..... مهرکشی (/ لاشه کردن) .
- ۳۳-۱-۶-۱ ..... اصل و سواد .
- ۳۴-۱-۷-۱ ..... دفتري کردن (/ ثبت اسناد) .

بخش دوم: اطلاعات جانبی

- ۵۱-۲-۱-۱ ..... اوزان و مقادير .
- ۵۲-۲-۲ ..... پول .
- ۵۳-۲-۳ ..... سياق .
- ۵۳-۲-۴ ..... جغرافیای محلی .
- ۵۵-۲-۵ ..... توصيفات، القاب و امتيازات .
- ۵۷-۲-۶ ..... حساب جمل .
- ۵۹-۲-۷ ..... تاريخگذاري و ايام مشهوره .
- ۶۳-۲-۸ ..... ايالات و طوايف .

بخش سوم: رایج‌ترین اسناد شرعی

- ۷۲-۳-۱ ..... زبان معيار اسناد شرعی و پريسامدترین اصطلاحات انحصاری .
- ۷۸-۳-۲ ..... رایج‌ترین اسناد شرعی .
- ۷۹-۳-۲-۱ ..... نکاح‌نامه‌ها .
- ۷۹-۳-۲-۱-۱ ..... صداق‌نامه .
- ۸۴-۳-۲-۱-۲ ..... قبالة متعه .
- ۸۶-۳-۲-۲ ..... طلاق‌نامه .
- ۸۹-۳-۲-۳ ..... مبیاعه‌نامه‌ها .

۱۸۹	..... ۱-۳-۲-۳. مبايعه نامه قطعی
۹۶	..... ۲-۳-۲-۳. مبايعه نامه شرطی
۱۰۱	..... ۴-۲-۳. مرهونه نامه
۱۰۶	..... ۵-۲-۳. اجاره نامه
۱۱۴	..... ۶-۲-۳. شرکت نامه ها
۱۱۴	..... ۱-۶-۲-۳. شراکت نامه
۱۲۱	..... ۲-۶-۲-۳. تقسیم نامه
۱۲۷	..... ۷-۲-۳. ذمه نامه
۱۳۰	..... ۸-۲-۳. وکالت نامه
۱۳۳	..... ۹-۲-۳. حبس نامه
۱۳۹	..... ۱۰-۲-۳. وقف نامه ها
۱۴۰	..... ۱-۱-۱۰-۲-۳. وقف نامه موقوفه عام
۱۴۷	..... ۲-۱-۱۰-۲-۳. وقف نامه موقوفه خاص
۱۵۰	..... ۳-۱-۱۰-۲-۳. وقف نامه موقوفه عام و خاص
۱۶۱	..... ۲-۱۰-۲-۳. تبدیل به احسن و وقف نامه آن
۱۶۷	..... ۱۱-۲-۳. هبه نامه
۱۷۲	..... ۱۲-۲-۳. نذر نامه
۱۷۶	..... ۱۳-۲-۳. مصالحه نامه ها
۱۷۷	..... ۱-۱۳-۲-۳. صلح نامه
۱۸۲	..... ۲-۱۳-۲-۳. مصالحه نامه با فایده اجاره
۱۸۶	..... ۳-۱۳-۲-۳. مصالحه نامه با فایده بیع قطعی
۱۹۱	..... ۱۴-۲-۳. وصیت نامه
۱۹۶	..... ۱۵-۲-۳. اقرار نامه
۲۰۲	..... ۱۶-۲-۳. شهادت نامه ها
۲۰۲	..... ۱-۱۶-۲-۳. استشهادیه
۲۰۵	..... ۲-۱۶-۲-۳. گواهی حج نیابتی
۲۱۱	..... ۱۷-۲-۳. اظهار نامه و حکم قاضی
۲۱۵	..... ۱۸-۲-۳. ورقه حکمیه
۲۱۷	..... نتیجه گیری
۲۲۳	..... نمایه

جداول

جدول ۱-۱. سجلات وقوعی برخی از عقود	۱۹
جدول ۱-۲. حروف ابجد و ارقام هر یک از حروف	۵۷
جدول ۱-۳. ساختار صداق نامه	۸۱
جدول ۲-۳. ساختار قبالة متعه	۸۵
جدول ۳-۳. ساختار طلاق نامه	۸۷
جدول ۴-۳. ساختار مبایعه نامه قطعی	۹۲
جدول ۵-۳. ساختار مبایعه نامه شرطی	۹۸
جدول ۶-۳. ساختار مرآه نامه	۱۰۳
جدول ۷-۳. ساختار اجاره نامه	۱۰۸
جدول ۸-۳. ساختار مقاطعه نامه	۱۱۲
جدول ۹-۳. ساختار شراکت نامه	۱۱۵
جدول ۱۰-۳. ساختار شراکت نامه	۱۲۰
جدول ۱۱-۳. ساختار ذمه نامه	۱۲۸
جدول ۱۲-۳. ساختار وکالت نامه	۱۳۱
جدول ۱۳-۳. ساختار حبس نامه	۱۳۵
جدول ۱۴-۳. ساختار وقف نامه موقوفه عام	۱۴۲
جدول ۱۵-۳. ساختار وقف نامه موقوفه خاص	۱۴۷
جدول ۱۶-۳. ساختار وقف نامه موقوفه عام و خاص	۱۵۴
جدول ۱۷-۳. ساختار سند تبدیل به احسن و وقف نامه آن	۱۶۳
جدول ۱۸-۳. ساختار هبه نامه	۱۶۹
جدول ۱۹-۳. ساختار نذر نامه	۱۷۳

جدول ۳-۲۰. ساختار صلح‌نامه	۱۷۷
جدول ۳-۲۱. ساختار طرازی‌نامه	۱۸۰
جدول ۳-۲۲. ساختار مصالحه‌نامه با فایده اجاره	۱۸۳
جدول ۳-۲۳. ساختار مصالحه‌نامه با فایده بیع قطعی	۱۸۷
جدول ۳-۲۴. ساختار وصیت‌نامه	۱۹۴
جدول ۳-۲۵. ساختار اقرارنامه	۱۹۷
جدول ۳-۲۶. ساختار بارنامه‌چه	۱۹۹
جدول ۳-۲۷. ساختار گواهی حج نیابتی	۲۰۸

تصاویر

- تصویر ۱-۱. تصویر رویه یک فرد ثبت تمسکات..... ۹
- تصویر ۲-۱. نمونه یک سند که کلماتی از آن در هامش نوشته شده..... ۲۲
- تصویر ۳-۱. یادداشت مبنی بر نسخه همسنگ داشتن در بالای سطر اول..... ۲۳
- تصویر ۴-۱. یادداشت مبنی بر سوادگیری از سند در بالای سطر اول..... ۲۵
- تصویر ۵-۱. مهر حاج شیخ عبدالرحیم بروجردی..... ۲۷
- تصویر ۶-۱. مهر کمال‌الدین بهبهانی موسوی..... ۲۸
- تصویر ۷-۱. مهر عبدالله مجتهد بهبهانی..... ۲۸
- تصویر ۸-۱. خط و مهر حاج ملا محمدجعفر طهرانی چالمیدانی..... ۲۹
- تصویر ۹-۱. مهر مخصوص ثبت سند در محکمه بهبهانی (در ظهر قباله)..... ۳۷
- تصویر ۱۰-۱. یادداشت و مهر یک ثبتدار در محکمه امامیه شیراز (در رویه قباله)..... ۳۷
- تصویر ۱-۳. سواد قبالة متعه..... ۸۵
- تصویر ۲-۳. سواد طلاقنامه..... ۸۸
- تصویر ۳-۳. اصل مبایعهنامه قطعی..... ۹۵
- تصویر ۴-۳. اصل مبایعهنامه شرطی..... ۱۰۰
- تصویر ۵-۳. اصل مرآهنامه..... ۱۰۵
- تصویر ۶-۳. اصل اجارهنامه..... ۱۱۰
- تصویر ۷-۳. اصل مقاطعهنامه..... ۱۱۳
- تصویر ۸-۳. اصل شراکتنامه..... ۱۱۸
- تصویر ۹-۳. اصل تقسیمنامه..... ۱۲۶
- تصویر ۱۰-۳. اصل ذمهنامه..... ۱۲۹

- تصویر ۳-۱۱. اصل وکالت‌نامه ۱۳۲
- تصویر ۳-۱۲. اصل حبس‌نامه ۱۳۸
- تصویر ۳-۱۳. اصل وقف‌نامه موقوفه خاص ۱۴۹
- تصویر ۳-۱۴. اصل سند تبدیل به احسن و وقف‌نامه آن ۱۶۶
- تصویر ۳-۱۵. اصل صلح‌نامه ۱۷۹
- تصویر ۳-۱۶. اصل طرازی‌نامه ۱۸۱
- تصویر ۳-۱۷. اصل مصالحه‌نامه با فایده اجاره ۱۸۵
- تصویر ۳-۱۸. اصل بارنامه‌چه ۲۰۱
- تصویر ۳-۱۹. اصل استشهادیه ۲۰۴
- تصویر ۳-۲۰. اصل اظهارنامه و حکم قاضی ۲۱۴
- تصویر ۳-۲۱. اصل ورقه حکمیّه ۲۱۶

مقدمه چاپ دوم

چنان دیدم که هیچکس کتابی نمی‌نویسد الا که چون روز دیگر در آن بنگرد گوید:
اگر فلان سخن چنان بودی بهتر گشتی و اگر فلان کلمه بر آن افزوده شدی نیکتر آمدی.

اثر حاضر دست‌افزار و راهنمایی آموزشی است برای علاقمندانی که اسناد را به عنوان یکی از منابع دست اول تحقیقات تاریخی می‌شناسند. در موضوع سندشناسی (diplomats) فارسی چند جلد کتاب و تعدادی مقاله منتشر شده است. اما در زمینه کتب آموزشی که این کتاب هم داعیه‌دار چنین موضوعی است لازم است حداقل ده عنوان کتاب نگاشته شود. ضرورت تدوین چنین کتابی پس از چند سال فعالیت مستمر در حوزه اسناد شرعی و قباله‌ها احساس شد. کتاب‌های آموزشی سطوح مختلفی دارند. بطوری که می‌توان درباره همین اسناد حداقل یک کتاب ساده‌تر و کوچکتر هم نوشته شود. همچنانکه می‌توان کتابی مفصل و مشروح‌تر هم پدید آورد. کتاب حاضر یک تجربه کاملاً شخصی است و مسلماً اکنون هم کسانی که دستی در تدریس و تدوین کتب آموزشی دارند برای بهتر شدن آن پیشنهادهایی دارند. اما از آنجا که اثر حاضر به همین صورتی که در دست شماست توسط جمعی از اساتید داخلی و خارجی و دانشجویان خارجی تاحدی مورد عنایت قرار گرفته است لازم ندیدم بجز افزودن چند تصویر و برطرف کردن سهواً القلم‌ها و بازننگری نمایه آن را مورد دخل و تصرف و تجدیدنظر جدی قرار دهم. دشواری تهیه این کتاب برای دانشجویان داخلی سبب شد تا تجدید چاپ آن را در ایران پیگیری نمایم. این موضوع را با پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی مطرح نمودم که

موردتوجه قرار گرفت. لذا در پایان لازم می‌دانم مراتب تشکر و قدردانی خود را از جناب دکتر حمیدرضا آیت‌اللهی، ریاست محترم پژوهشگاه، و جناب دکتر شهرام یوسفی‌فر، معاونت محترم پژوهشی، و نیز از مسؤولان محترم چاپ و انتشارات که کتاب را به زیور طبع آراستند ابراز نمایم.

امید رضائی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مقدمه چاپ اول

هدف از نگارش این کتاب، معرفی اجمالی بخشی از اسناد فارسی ایران در دوره قاجاریه است. شاید چند سال کار مداوم در آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، نگارش فهرست *اسناد موقوفات ایران* و نگارش چند مقاله کوتاه سندشناسی، جسارت نگارش این اثر را در من پدید آورده باشد. تدوین و طرح اولیه این تحقیق را در اواخر تابستان ۱۳۸۴ش. / ۲۰۰۵م. فراهم آوردم و برای اطمینان از صحت و سقم و نقاط ضعف و قوت آن با دکتر نوبوآکی کندو (Nobuaki KONDO) که آن روزها در تهران بود، مشورت کردم که علاوه بر آشنایی با مقالات فارسی و غیرفارسی، تجربه برگزاری همایشی درباره اسناد آرشیوی فارسی در دی ماه ۱۳۷۸ / دسامبر ۱۹۹۹ International workshop on Persian Archive sources و انتشار کتاب *Persian Documents* را داشتند.

البته در زمینه اسناد فارسی مقالات و کتب ارزشمندی از جمله از هربرت بوسه-پژوهشی در تشکیلات دیوان اسلامی (۱۳۳۸ش. / ۱۹۵۹م. [ترجمه: ۱۳۶۷ش.]) - و جهانگیر قائم مقامی - مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی (۱۳۴۹ش. / ۱۹۷۰م.) - وجود داشت اما از آنجا که عمده مباحث آنها درباره اسناد دیوانی بود، لذا تدوین یک اثر مستقل و مقدماتی در زمینه اسناد شرعی (تمسکات و قبالات) برای استفاده علاقه‌مندان و دانشجویان حوزه مطالعات ایرانی ضروری به نظر می‌رسید. منظور از سند شرعی، آن

دسته از اسنادی است که توسط علما، یا زیر نظر آنها و دقیقاً منطبق با مباحث فقهی تحریر و تدوین شده باشند.

نگارش بخش اول (تعاریف و کلیات) و دوم (اطلاعات جانبی) این کتاب بر اساس آثار منتشر شده تا بهمن ماه ۱۳۸۴/۲۰۰۶م. تقریباً تمام شد، اما تدوین بخش سوم (رایج‌ترین اسناد شرعی) بیشتر وقت گرفت. موضوع از این قرار بود که باید اسنادی چاپ نشده، مربوط به یک مقطع تاریخی خاص - ابتدا تا انتهای دوره قاجاریه - و از چند استان انتخاب می‌شد. این شروط ناشی از این پیش فرض بود: خواننده در نهایت، دیدی کلی نسبت به تنوع خط و روال سندنویسی در کل ایران دوره قاجاریه پیدا کند. از این رو هر از گاهی که نسخه‌ای از سندی به دست می‌آوردم که یقین داشتم از نمونه قبلی بهتر است، بی‌درنگ آن را حذف و نویافته را جایگزین می‌کردم.

نگارش این کتاب که همزمان با فهرست‌نویسی اسناد پیش می‌رفت سبب شد تا هر سند را با کنجکاوای بیشتری و ارسی کنم و کوچکترین تفاوتی را که متوجه می‌شدم نادیده نگیرم. این کار برای من یک اصل شد و رعایت آن زمینه‌ساز دو خطابه در انجمن ایران‌شناسی فرانسه (IFRI) و نگارش چند مقاله جدید شد که تعدادی از آنها در سال ۱۳۸۵-۶ش. / ۸-۲۰۰۶م. یکی پس از دیگری در فصلنامه وقف میراث جاویدان منتشر شده و یا در دست انتشار است. البته اغلب این یافته‌ها در متن همین کتاب نیز به اختصار درج شده است. به عبارتی هر یافته جدیدی سبب می‌شد تا در پیش‌نویس کتاب خصوصاً بخش اول آن تجدید نظر نمایم.

پس از آن به همت جناب دکتر نوبوآکی کندو، پژوهشگر برجسته در دانشگاه مطالعات خارجی توکیو (TUFS) و همکاران بلندنظرشان در مؤسسه مطالعات زبانها و فرهنگ‌های آسیا و آفریقا (ILCAA) خصوصاً ریاست وقت آن مؤسسه، پروفیسور کازو اوتسوکا (Kazuo OHTSUKA) و رئیس مرکز تحقیقات میدانی (FSC)، جناب پروفیسور هیدمیتسو کوروکی (Hidemitsu KUROKI) یک فرصت مطالعاتی - از ۱۳۸۶ر۴/۱۵ تا ۱۳۸۶ر۵/۱۳ (از ۲۰۰۷ر۷/۲۳ تا ۲۰۰۷ر۷/۲۹) - برای نگارنده فراهم شد تا دست‌نوشته‌های این کتاب را برای اولین بار، در محضر جمعی از متخصصان فرهیخته ژاپنی از دانشگاه‌های توکیو، کیوتو و هوکایدو که در زمینه سندناسی ترکی، ازبکی و عربی صاحب‌نظر بودند،

عرضه نمایم و عیار آن را به محک ایشان بسنجم. این دوره، شامل سه روز کاری فشرده در دو نوبت صبح و بعد ظهر بود و حاضران زیر نظر دکتر کندو مفاد قبالات را به زبان ژاپنی ترجمه می‌کردند. خوشبختانه این دوره با استقبال شرکت‌کنندگان و در نهایت به هم‌اندیشی در بارهٔ سند در جهان اسلام ختم شد.

حال که آن دانشگاه، این وجیزه را در شمار «سلسله تحقیقات فرهنگ اسلامی» و «سلسله مطالعات خاورمیانه و اسلام» پذیرفته بر خود لازم می‌دانم از مهمان‌نوازی و زحمات بی‌دریغ یکایک آنها تشکر نمایم. همچنین از سازمان اوقاف و امور خیریه که سال‌ها در آنجا تجربه‌اندوختم و همکارانم در فصلنامهٔ وقف میراث جاویدان که مقالات مرا منتشر نمودند و نیز از آقای طارق بیدج که صفحه‌آرایی کتاب را انجام دادند متشکرم.

الحمد لله رب العالمین

امید رضائی

تهران - بهمن‌ماه ۱۳۸۶

rezaomid@gmail.com

بخش اول

تعاریف و کلیات

نوشته‌ای را که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد، «سند» گویند. حقوقدانان در معنی «نوشته»، اتفاق نظر ندارند. به طوری که برخی آن را صرفاً کاغذ و برخی فراتر از ورق می‌دانند.^(۱)

اسناد علاوه بر کارکرد روزانه، مورد اهتمام محققان و حتی رمان‌نویسان^(۲) بوده است. شناخت اسناد با علم «سندشناسی» ممکن است. متخصصان، این شاخه را چنین تعریف کرده‌اند:

«سندشناسی یعنی بررسی مصالح، شکل، اجزاء، انواع اسناد، محتوا، سبک نگارش و اصطلاحات که با نگاهی علمی مورد تحلیل قرار می‌گیرند.»^(۳)

به عبارتی:

«سندشناسی، تاریخ اسناد است. در این دانش از قدیم‌ترین سند تا جدیدترین سند مورد مطالعه قرار می‌گیرد. بین قدیم و جدید فرقی وجود ندارد. ... بنابراین هدف تاریخ اسناد، آشکارسازی کاربرد اسناد است، چراکه اسناد برای تبادل نظر یا ارائه مطلبی از طریق نوشتار است که خود منجر به واکنش‌های مختلف از طرف مقابل خواهد شد. پس سندشناسی روشن کردن توسعه تاریخی اسناد، با محور قرار دادن کاربرد به اضافه ساختار اسناد در ازمنه گوناگون است.»^(۴)

البته با تمام تحقیقاتی که تاکنون انجام شده، سندشناسی فارسی هنوز نوپاست.

به هر حال مهمترین موضوع، شناسایی نسبی اسناد در هر دوره و یافتن مؤلفه‌هایی برای تمایز و تفکیک آنهاست.

۱-۱. معیار شناخت اسناد شرعی

مورخان، برای گذشته کشورشان به دلایل گوناگون، دوره‌های مختلفی قائل هستند. برای هر کشوری از هر دوره‌ای به مقدار کم تا زیاد سند به جا مانده است. لذا چه بسا برای مورخ یک دوره خاص، سندی تاریخی محسوب گردد، اما مورخ دیگری آن را در اولویت قرار ندهد. به عبارتی سند به خودی خود مورد تاریخ نمی‌شود.^(۵)

قائم‌مقامی با مطالعه متون تاریخی و آثار موسوم به منشآت و ترسل از جلاپریان تا صفویه، به سندشناسی فارسی پرداخت و طی دو سال، دو طبقه‌بندی برای همه دوره‌ها ارائه کرد. ایشان اول بار ذیل «اسناد اداری و دولتی و نامه‌های تاریخی»، اسناد را به سه دسته تقسیم کرد:

۱. مکاتبات درباری، نوشته‌های دیوانی، اقسام فرمانها، خطبه‌های رسمی و فتح‌نامه‌ها. به این دسته در قدیم «سلطانیات» می‌گفتند.

۲. اسناد و بنچاق‌ها، قباله‌های نکاح و طلاق، بخشش‌نامه‌ها، ..... و وصیت‌نامه‌ها، وکالت‌نامه‌ها، التزام‌نامه‌ها، قسَم‌نامه‌ها. این گونه را می‌توان زیر عنوان «اسناد حقوقی و قضائی» ذکر نمود.

۳. نامه‌های دوستانه و خانوادگی و خصوصی که به آنها «اخوانیات» می‌گفتند.^(۶)

سپس در اثر دیگری اسناد را به چهار دسته تفکیک نمود:

۱. «اولاً»، «اوراق اسنادی» که درباره امور روزمره زندگی و تحکیم روابط میان مردم و اجتماع به وجود آمده است و حاکی از روابط مالی و اقتصادی و حقوقی مردم با یکدیگر می‌باشد.^(۷)

ثانیاً، «اخوانیات» که شامل مکاتبات دوستانه و نامه‌های خانوادگی می‌باشد.

ثالثاً، «مکاتبات درباری» شامل: مکاتبات پادشاهان و شاهزادگان که به این دسته در قدیم «سلطانیات» می‌گفتند.

رابعاً، «دیوانیات» که چهارمین دسته از اقسام [اسناد] تاریخی می‌باشند و نوشته‌هایی هستند که درباره مسائل و امور دولتی و کشوری در دستگاه‌های اداری تهیه می‌شده‌اند.^(۸)